

# ***Habla, soy todo oídos. Reflexo das accións e das actitudes do receptor na fraseoloxía somática metalingüística do español***<sup>1</sup>

Inés Olza Moreno<sup>2</sup>

Universidad de Navarra

Neste artigo analízanse as unidades fraseolóxicas (UUFF) somáticas do español que reflicten as accións e as actitudes do receptor/oínte discursivo. O estudo que se presenta aquí revela que o corpus de UUFF metalingüísticas seleccionado conforma unha serie fraseolóxica na que a motivación figurativa descansa nun conxunto de patróns metafóricos e metonímicos recorrentes. Así mesmo, o valor metalingüístico deste grupo de unidades defínese e clasifícase con vistas a extraer conclusións acerca da concepción sobre a linguaxe –como parte da realidade– que subxace nesta esfera fraseolóxica do español.

Palabras clave: fraseoloxía somática, metalenguaxe, oínte, metáfora, metonimia.

*This article analyzes a corpus of Spanish idioms based on terms for body parts that are related to the attitudes and the activity of the hearer as discursive recipient. This study reveals that this group of expressions constitute a phraseological series whose figurative motivation relies on a set of recurrent metaphorical and metonymical patterns. Besides this, the metalinguistic value of this corpus of idioms is defined and classified in order to determine which is the conception of language –as a part of reality– that underlies this sphere of Spanish phraseology.*

Keywords: somatic phraseology, metalanguage, hearer, metaphor, metonymy.

---

Data de recepción 26/02/2009 Data de aceptación 27/04/2009

<sup>1</sup> A realización deste traballo contou co soporte económico dunha bolsa de posgrao do Programa Nacional de Formación de Profesorado Universitario (FPU) do Ministerio de Educación e Ciencia. Algúns aspectos deste artigo expuxéronse no *XXXVIII Simposio Internacional de la Sociedad Española de Lingüística* (CSIC, Madrid, 2-5 febreiro 2009). Dóulle-las grazas ós dous avaliadores anónimos que vulgaron este estudo polas súas valiosas correccións e suxestións.

<sup>2</sup> Tradución de Ghizlane Baati e Natalia García Blanco.

## 1. Introducción: a fraseoloxía somática metalingüística do español

Este artigo inscríbese no marco dunha investigación máis ampla que se ocupa de analiza-la concepción figurativa da linguaxe –como actividade tanto de produción como de recepción de discursos– que subxace na *fraseoloxía somática española de contido metalingüístico* (cf. Olza Moreno 2006a e 2009a). Atopámonos, logo, no terreo dos fraseoloxismos baseados en lexemas denominadores das partes do corpo humano<sup>3</sup> que ademais, no caso que nos ocupa, posúen ben un significado idiomático que describe algún aspecto da linguaxe ou da actividade lingüística, ben un valor de tipo metapragmático ou metadiscursivo (cf. *infra*).

En concreto, o conxunto de expresións que analizo polo miúdo extraéronse dun corpus máis extenso de 335 unidades fraseolóxicas (UUFF) somáticas metalingüísticas artelladas arredor dun total de 24 bases somáticas (cf. Olza Moreno 2009a). Aqueles lexemas somáticos que resultan máis produtivos na xeración de expresións de contido ou valor metalingüístico son, como cabía esperar, os referidos ós órganos e ás partes do corpo que interveñen no proceso de fonación ou articulación da linguaxe: por orde de importancia *boca*, *lengua*, *labio(s)*, *nariz*, *diente(s)* ou *garganta*, que abranguen máis dun 50% (172 UUFF) dos fraseoloxismos do mencionado corpus<sup>4</sup> con exemplos como *punto en boca*, *morderse la lengua* (‘absterse de dici-lo que se quixese dicir’), [*decir*, *hablar*] *de labios afuera* (‘[falar] sen convicción ou con pouca sinceridade’), *hablar con/por la(s) nariz/narices* (‘falar narnexo’), [*decir*, *hablar*, *murmurar*] *entre dientes* (‘[falar] articulando de xeito pouco comprensible’) ou *garganta profunda* (‘informador secreto’).

As expresións que se acaban de citar constitúen unha mostra representativa das características da fraseoloxía metalingüística, en tanto que, por un lado, ofrecen un panorama dos múltiples aspectos e niveis da linguaxe que poden quedar descritos por este tipo de UUFF –modo físico ou fisiolóxico de articulación; actitudes e características do emisor; influencia das circunstancias comunicativas no falar etc.– e, polo outro, ilustran como certas unidades se especializan en funcións pragmáticas que implican unha reflexividade sobre a propia acción lingüística –en concreto, *Punto en boca* emprégase, na esfera de interacción entre os falantes, para ordenar silencio a un

<sup>3</sup> Non se terán en conta aquí os somatismos artellados arredor dun “zoomorfismo” (Mellado Blanco 2004:39), o lexema referido a unha parte do corpo animal que non se corresponde con ningunha da anatomía humana. No campo concreto da fraseoloxía metalingüística (cf. *supra*), non examinamos, xa que logo, UUFF como *abrir el pico* (‘comezar a falar’), *meter la pata* (‘dicir algo inoportuno ou inconveniente’) ou *dar a alguien en el hocico* con algo (‘dicirillo para molesto ou humillalo’) (cf., por exemplo, o DFDEA, s. v. *pico*, *pata*, *hocico*). Con todo, no corpus de expresións baseadas nos lexemas *oido(s)* e *oreja(s)* que se examina neste artigo (cf. §§ 2-4) si se detectan UUFF que, baseándose en nomes de partes do corpo que comparten os animais e os seres humanos, codifican no seu nivel literal imaxes relacionadas con comportamentos animais, como *aguzar las orejas* (‘escoitar con atención’).

<sup>4</sup> Tamén para outras linguas como o inglés (Goossens 1989, 1995; Radden 2001, 2004) ou o francés (Olza Moreno 2006b, 2006c) se comprobou que a descrición figurada da actividade lingüística en termos corporais se basea fundamentalmente nas UUFF xeradas polos lexemas somáticos referidos a órganos articuladores. Con todo, débese dicir que os somatónimos que realmente destacan neste campo son *boca* e *lengua* que, dentro do citado corpus de 335 expresións somáticas metalingüísticas do español, cobren nada menos que un 38,5% (129 UUFF).

interlocutor-. Enténdese, polo tanto, a utilidade que ofrece a análise destas pezas no empeño de desvelar e comprende-la *cultura lingüística implícita* –isto é, os saberes, ideas e crenzas respecto á linguaxe como obxecto ou parte da realidade– que desenvolveron os falantes da comunidade lingüística española (González Ruiz 2006)<sup>5</sup>. Ademais, dado que o conxunto de UUFF metalingüísticas dunha lingua se pode considerar a tódolos efectos como un tipo de *metalinguaxe* –se se quere, unha *metalinguaxe corrente*, empregada polos propios falantes, fronte á metalinguaxe científica dos lingüistas e á metalinguaxe da lóxica (Rey-Debove 1978:22-23)–, o seu estudo sistemático pódese considerar, por que non, como auxilio e estímulo para a propia ciencia lingüística (Casado Velarde 2006).

Os exemplos de UUFF somáticas metalingüísticas aducidos ata aquí centran o seu contido na articulación ou na *producción* de discursos, en consonancia coas bases somáticas que os xeran. Agora ben, na outra cara da actividade lingüística hai que ter en conta, así mesmo, o modo en que esta parcela da fraseoloxía do español conceptualiza figuradamente os procesos –máis ou menos activos– de *recepción* das mensaxes lingüísticas. Non en van, como tamén se explicará no § 2, os lexemas somáticos *oído(s)* e *oreja(s)* son tamén considerablemente produtivos no campo da metalinguaxe precisamente pola súa capacidade para articular UUFF que codifican aspectos diversos relacionados coa acción e as actitudes do *oínte* na súa calidade de *receptor* ou destinatario dos discursos<sup>6</sup>.

Os obxectivos concretos deste traballo perseguen, polo tanto:

- 1) identificar e describir preliminarmente as características do conxunto de somatismos metalingüísticos do español articulados ó redor do *oído(s)/oreja(s)* que fan referencia a calquera aspecto da actividade do oínte discursivo (cf. § 2);
- 2) analizar, baseándose nas ferramentas proporcionadas pola lingüística cognitiva, os patróns figurativos –esquemas de imaxes e metáforas e metonimias conceptuais– que motivan de modo coherente e analóxico o significado idiomático metalingüístico desta serie fraseolóxica e que corroboran a tese de que dentro do terreo da fraseoloxía (somática) das linguas é posible percibir máis regularidade que irregularidade ou anomalías lingüísticas (cf. § 3);

---

<sup>5</sup> Este é un dos obxectivos que guiaron o desenvolvemento do proxecto de investigación “Lo metalingüístico en español. Estudio semántico, discursivo, fraseolóxico, sintáctico y sígnico. Aplicaciones en la enseñanza del español” (subvencionado entre 2002 e 2005 polo Ministerio de Ciencia e Tecnoloxía; ref. BFF2002-00801), no que o grupo investigador, que segue activo neste campo actualmente, dedicou varios traballos monográficos á análise da cultura lingüística implícita en varias parcelas do léxico e da fraseoloxía do español (cf. Fernández Bernárdez 2002; Loureda Lamas 2003; Manero Richard 2005; Aznárez Mauleón 2006).

<sup>6</sup> A pesar de que os somatismos baseados en *oído(s)* e *oreja(s)* constitúen un conxunto nuclear dentro da fraseoloxía do español que describe os procesos de recepción da linguaxe, cabe sinalar, así e todo, que existe tamén unha nutrida nómina de UUFF que, sen seren somáticas, tamén se refiren á actitude e á actividade do oínte: [*estar, permanecer, quedar*] a la *escucha*, *estar teniente* ou *poner la antena*, entre outras moitas. Dados o marco e os límites desta investigación (cf. *supra*), o seu estudo quedará fóra dos obxectivos deste artigo, aínda que a antedita análise contribuiría, sen dúbida, a ofrecer un panorama verdadeiramente completo da conceptualización da actividade do receptor que subxace na fraseoloxía do español.

e 3) trazar un panorama dos distintos significados e valores metalingüísticos que presenta o corpus analizado e pór estes en relación coas acepcións que desenvolveron, pola súa parte, os verbos de percepción auditiva *oír* e *escuchar*, de maneira que queden patentes os paralelismos semánticos que presentan a este respecto as esferas léxica e fraseolóxica do español (§ 4).

## 2. O corpus de somatismos metalingüísticos baseados en *oído(s)/oreja(s)*

O corpus de somatismos metalingüísticos do español baseados en *oídos(s)* e *oreja(s)* que codifican ou se relacionan coas accións e actitudes que poden soste ou levar a cabo o receptor discursivo consta de 29 UUFF, entre as que cabe contar 26 expresións de contido descritivo e 3 unidades de valor pragmático-discursivo. Segundo se aprecia na Figura 1 de presentación do corpus (cf. *infra*):

a) os lexemas somáticos *oído(s)* e *oreja(s)* consideráronse a tódolos efectos como *bases variantes*, dado o alto número de pares de variantes fraseolóxicas que xeran en paralelo: *afinar el/los oído(s) / afinar la(s) orejas* ou *taparse los oídos / taparse las orejas*, entre outros exemplos;

b) as fontes das que se extraeu o corpus son cinco: tres repertorios fraseolóxicos –o *Diccionario fraseológico documentado del español actual* (Seco, Andrés y Ramos 2004; DFDEA), o *Diccionario fraseológico del español moderno* (Varela y Kubarth 1995; DFEM) e o *Diccionario de fraseología española* (Cantera Ortiz de Urbina y Gomis 2007; DFE)– e dous dicionarios xerais –o *Diccionario de la lengua española* da Real Academia Española (2001, 22ª edición; DRAE) e o *Diccionario de uso del español* (Moliner 1998; DUE)<sup>7</sup>–. Os repertorios que rexistran cada unidade –ou cada acepción distinta dunha mesma expresión– citáronse nesta mesma orde por medio das súas siglas<sup>8</sup> nas entradas correspondentes da Figura 1;

c) unificáronse os distintos sistemas cos que aparecen marcados nas fontes o denominado *contorno* (Seco 1979; Martínez Marín 1996:65-66; Olímpio de Oliveira Silva 2007:§ 3.1.3) ou os *actantes* de cada expresión (Wotjak 1998:esp. §§ 1.4 e 1.6; Mellado Blanco 1996-1997:248-249), de xeito que este tipo de compoñentes das UUFF se sinalan en redonda: por exemplo, *dar/prestar oídos* a algo ou *pegársele* algo a alguen *al oído*. Así mesmo, en poucos casos –e seguindo, tamén, ás veces, as indicacións proporcionadas polos propios dicionarios– engadíronse entre corchetes os verbos cos que algunhas locucións acostuman coaparecer e conformar, polo tanto, o que se chamaron *colocacións complexas* (Koike 2005; García-Page 2005): [*ser de, tener*] *buen oído*, entre outros casos;

<sup>7</sup> Deixouse de lado o despoxo do *Diccionario del español actual* (Seco, Andrés e Ramos 1999; DEA) porque se entende que o material fraseolóxico nel rexistrado se inclúe e subsume no DFDEA. Noutra orde de cousas, na recolección deste corpus excluíronse as expresións que aparecen marcadas explicitamente polas fontes como *antigas* ou *desusadas*, xa que o meu obxectivo é analiza-la fraseoloxía do español *actual*; así como tamén se rexeitaron, por lle escapar á miña competencia lingüística, aquelas unidades que non se adscriben diatopicamente á variedade do *español peninsular*.

<sup>8</sup> Estas son as mesmas fontes empregadas na recolección do corpus máis amplo de fraseoloxismos somáticos metalingüísticos do español (cf. *supra* § 1).

d) no plano semántico, propúxose unha *definición* para cada fraseoloxismo ou unha *explicación* do valor pragmático-discursivo que posúen certas expresións. Ámbalas dúas constitúen unha reelaboración persoal realizada a partir das informacións ofrecidas polas fontes lexicográficas seleccionadas, con especial inspiración, non en poucos casos, nas definicións e glosas que achega o DFDEA, do que se pode dicir que é o repertorio fraseográfico máis completo e cientificamente máis rigoroso dos publicados ata agora para a lingua española;

e) algunhas UUFF do corpus son polisémicas e, en certas ocasións, ademais, as súas distintas acepcións sitúanse en esferas separadas da clasificación de significados metalingüísticos que propomos posteriormente. Por exemplo, *dar/prestar oídos* a algo pode facer referencia ó simple acto de ‘prestar atención a algo que se está oíndo’ ou a actitudes máis concretas cara a aquilo que se escoita (‘darlle unha acollida favorable’; ‘crelo’). En calquera caso, para o cómputo global das unidades do corpus, os fraseoloxismos como o que se acaba de citar considéranse, claro está, como expresións únicas. Non ocorre o mesmo nos casos nos que un mesmo contido figurativo se concreta, ó mesmo tempo, nunha UF descritiva e nunha expresión de valor pragmático-discursivo, que se computan como dúas unidades independentes: como únicos exemplos no corpus, isto obsérvase en *ser todo oídos*, que describe o ‘escoitar con moita atención’ e *Soy todo oídos*, que funciona como unha fórmula coa que un falante convida a outro a falar ou a dicir algo que está disposto a escoitar con moita atención (cf. *infra* a nota 7).

Doutra parte, hai que advertir que as UUFF da Figura 1, que se toman como obxecto particular de estudo neste traballo, non cobren todo o conxunto das expresións baseadas en *oído(s)/oreja(s)* que posúen un significado metalingüístico. Dito doutra maneira, a nómima de fraseoloxismos con *oído(s)/oreja(s)* incluída no corpus de somatismos metalingüísticos descrito no § 1 é máis ampla –contén un total de 39 UUFF– e nela englobanse non só as unidades que se relacionan coas accións e actitudes do propio receptor de mensaxes lingüísticas, senón tamén unha serie de expresións que reflicten, entre outros aspectos, o modo en que un suxeito pode altera-la actividade receptora dun oínte –*cerrar* a alguen *los oídos*, ‘facer que non oia o que lle convén’– ou algunhas accións e influencias que poden recibir figuradamente os oídos e as orellas como órganos asociados á recepción discursiva –*pitarle/silbarle/sonarle/ zumbarle los oídos* a alguen, ‘ser obxecto de comentarios que unha persoa non escoita por estar ausente’ ou *regalarle el/los oído(s)* a alguen, ‘afagalo’– ou a outro tipo de valores simbólicos que tamén se lles atribúen –por exemplo, *agachar las orejas*, ‘ceder con humildade nunha discusión ou ante una repreensión’, onde a posición erguida das orellas (ou da cabeza, en xeral) se toma como representación dunha actitude de orgullo ou de reafirmación persoal–.

Por último, na presentación do corpus da Figura 1, as unidades aparecen ordenadas segundo o seu contido ou valor metalingüístico nunha clasificación que se explicará e se fundamentará con máis detalle no § 4 e que, ademais de articularse ó redor do criterio de distinción entre as UUFF descritivas e aquelas de valor pragmático-discursivo, se inspira tamén, en boa medida, na definición dos distintos niveis e planos

da linguaxe que formulou Coseriu (cf. esp. 1988:80-146) no marco da súa *teoría xeral do falar*.

<b>UNIDADES DE CONTIDO DESCRITIVO</b>	
<b>NIVEL BIOLÓXICO DO FALAR</b>	
[ <i>ser de, tener</i> ] <i>buen oído</i> (DFE)	[Ter] capacidade de escoitar moi ben.
<i>duro de oído / duro de oreja</i> (DFDEA; DFEM; DFE, s. v. <i>duro</i> ; DRAE; DUE) / <i>tener el oído duro</i> (DFEM; DFE)	[Ser] xordo.
<i>oído de tísico</i> (DFDEA; DFE)	Oído moi fino.
<i>tardo de oído</i> (DUE)	Xordo.
<i>torpe de oído</i> (DFDEA)	Xordo.
<b>NIVEL CULTURAL DO FALAR</b>	
<b>1) Referencia á canle de transmisión da mensaxe</b>	
[ <i>tomar</i> ] <i>al oído</i> (DFDEA; DRAE; DUE)	A través deste sentido, sen outra fonte de confirmación que a de ter oído falar de algo ou de alguén.
<i>de oído</i> (DFDEA; DRAE)	A través deste sentido, sen outra fonte de confirmación que a de ter oído falar de algo ou de alguén.
<b>2) Descrición xeral do acto de recepción dun discurso</b>	
<i>llegar algo a oídos</i> de alguen (DRAE; DUE)	Vir ó seu coñecemento.
<i>poner la oreja</i> (DFDEA; DFE)	Escoitar.
<b>3) Descrición das actitudes mentais e emocionais do suxeito receptor</b>	
<b>3a) O oínte presta (moita) atención ó que se (lle) está dicindo</b>	
<i>abrir los oídos</i> (DFDEA; DRAE) / <i>abrir tanto el/los oído(s)</i> (DRAE)	Escoitar con atención.
<i>afilar/afinar el/los oído(s)</i> (DFEM; DFE, s. v. <i>afinar</i> ) / <i>afinar la(s) oreja(s)</i> (DFE, s. v. <i>afinar</i> )	Escoitar con atención.
<i>aguzar los oídos / aguzar la(s) oreja(s)</i> (DFDEA; DFEM; DFE, s. v. <i>afinar</i> ; DRAE; DUE)	Escoitar con atención.
<i>alargar el/los oído(s) / alargar las orejas</i> (DFEM; DUE) / <i>con las orejas tan largas</i> (DRAE)	Escoitar con atención.
<i>aplicar el oído</i> a algo (DFEM; DFE, s. v. <i>aplicar</i> ; DRAE; DUE)	Escoitar con atención.
<i>dar/prestar oído(s)</i> a algo (DFDEA; DFEM; DFE; DRAE; DUE)	Prestar atención a algo que se escoita.
<i>hacer oído</i> (DFDEA) / <i>hacer oreja</i> (DFE)	Prestar atención para oír algo.
<i>pegar la oreja</i> (DFE, s. v. <i>pegar</i> )	Escoitar con atención.

<i>ser todo oídos</i> (DFDEA; DFEM; DFE; DRAE; DUE) <sup>9</sup> / <i>ser todo orejas</i> (DFEM; DFE)	Escoitar con moita atención.
<b>3b) O oínte non atende ó que se (lle) está dicindo</b>	
<i>cerrar los oídos</i> a algo (DFDEA; DFE, s. v. <i>cerrar</i> ; DRAE; DUE)	Negarse a escoitalo ou a atendelo (especialmente no caso de razóns ou escusas).
<i>entrarle</i> a alguen algo <i>por un oído y salirle por el otro</i> (DFDEA; DFEM; DFE, s. v. <i>entrar</i> ; DRAE; DUE)	Non prestar alguén ningunha atención ou consideración ó que se lle está dicindo.
<i>hacer oídos de mercader</i> (a algo) (DFDEA; DFEM; DFE; DRAE; DUE) / <i>hacer(se) orejas de mercader</i> (DFEM; DFE; DRAE) / <i>tener oídos de mercader</i> (DRAE)	Non prestar alguén ningunha atención ou consideración ó que se lle está dicindo, ou non obrar segundo o que se lle está dicindo. Non se querer decatar do que se lle está dicindo.
<i>hacer oídos sordos</i> (a algo) (DFDEA; DFEM; DFE; DRAE)	Non prestar alguén ningunha atención ou consideración ó que se lle está dicindo, ou non obrar segundo o que se lle está dicindo.
<b>3c) O oínte sente rexeitamento cara o que escoita</b>	
<i>retñir algo las orejas</i> (DRAE)	Sentir rexeitamento cara ó que se escoita, por ser moi molesto ou prexudicial.
<i>taparse los oídos/las orejas</i> (DRAE)	Sentir rexeitamento cara ó que se escoita, porque anoxa ou porque resulta disonante ou desagradable.
<b>3d) O oínte ten unha actitude positiva cara ó que escoita</b>	
<i>dar/prestar oído(s)</i> a algo (DFDEA; DFEM; DFE; DRAE; DUE)	Darlle unha acollida favorable a algo que se escoita.
<b>3e) O oínte cre algo que escoita</b>	
<i>dar/prestar oído(s)</i> a algo (DFEM; DFE; DRAE; DUE)	Crer algo que se escoita.
<b>3f) O oínte retén o que escoita</b>	
<i>pegársele</i> algo a alguen <i>al oído</i> (DFEM; DFE, s. v. <i>pegar</i> )	Retelo fixamente na memoria despois de escoitalo.

<sup>9</sup> Malia non aparecer rexistrada con este valor específico en ningún dos repertorios consultados, a expresión *ser todo oídos* –na súa actualización discursiva máis frecuente *Soy todo oídos*– pode funcionar tamén, segundo se sinalou máis arriba, como unha fórmula directiva coa que se invita a falar ou dicir algo que se está disposto a escoitar con atención, como se observa, por exemplo, no seguinte testemuño: – *Perfectamente –parecía ceder el visitante–. Veamos cuál es el secreto de tan rara decisión. O tal vez prefieres que me lo cuente Marina, en el supuesto de que lo comparta contigo. En cualquier caso soy todo oídos.* (Carlos Rojas: *El ingenioso hidalgo y poeta Federico García Lorca asciende a los infiernos* (España), 1980, CREA)

Incluimos, logo, esta expresión no corpus como unidade independente de valor metapragmático.

<b>4) Descrición do modo de (non) recibir un oínte a mensaxe</b>	
<b>4a) Un suxeito recibe unha mensaxe indirectamente</b>	
<i>llegar algo a oídos</i> de alguien (DFDEA; DFE)	Decatarse alguén de algo de modo indirecto.
<b>4b) O oínte evita intencionalmente recibir unha mensaxe</b>	
<i>negar los oídos / no dar oídos</i> (DRAE)	Non se expor alguén a que se lle fale sobre unha cousa que se lle propón ou que se lle solicita.
<b>4c) Un suxeito escoita sen que os demais o advirtan</b>	
<i>pegar la oreja</i> (DFEM)	Espiar unha conversa a través dunha parede.
<i>poner la oreja</i> (DFDEA)	Escoitar ás agachadas ou con disimulo.
<b>5) Descrición da relación e a interacción entre os falantes</b>	
<b>5a) Un interlocutor escoita con atención a outro</b>	
<i>dar/prestar oído(s)</i> a alguien (DFDEA; DFEM; DFE)	Prestar atención ó dito polo interlocutor.
<b>5b) Un interlocutor ten unha actitude positiva cara ó dito por outro</b>	
<i>dar/prestar oído(s)</i> a alguien (DFDEA; DFEM; DFE)	Dar una acollida favorable ó dito polo interlocutor.
<b>5c) Un interlocutor cre a outro</b>	
<i>dar/prestar oído(s)</i> a alguien (DFEM; DFE)	Cre-lo que di alguén.
<b>UNIDADES DE VALOR PRAGMÁTICO-DISCURSIVO</b>	
<b>Expresións que regulan a interacción entre os falantes</b>	
<i>Oído a la caja</i> (DRAE)	Fórmula directiva coa que un interlocutor recomenda atención a outro verbo de algo que se está dicindo ou se vai dicir.
<i>Oído al parche</i> (DFDEA; DFEM; DFE; DUE)	Fórmula directiva coa que un interlocutor recomienda atención a outro verbo de algo que se está dicindo ou se vai dicir.
<i>ser todo oídos</i> [ <i>Soy todo oídos</i> ] (DFDEA; DFEM; DFE; DRAE; DUE)	Fórmula directiva coa que un falante invita indirectamente a outro a falar ou dicir algo que está disposto a escoitar con suma atención.

Figura 1. Corpus de fraseoloxismos somáticos do español baseados en *oído(s)* e *oreja(s)* que se relacionan coas accións e actitudes do oínte. Clasificación do seu significado ou valor metalingüístico.

### 3. Estudo da motivación figurativa das unidades do corpus

Para cumprir co obxectivo xeral de desvelar desde un punto de vista cognitivo os patróns metafóricos e metonímicos que motivan de maneira *sistemática* o significado idiomático metalingüístico da *serie fraseolóxica* que se acaba de presentar, resulta oportuno partir, en primeiro lugar, do exame dalgúns aspectos relevantes do valor semántico e simbólico que se asocia ás propias bases *oído(s)* e *oreja(s)*. Ó fundamentar así o estudo da motivación figurativa das UUFF seleccionadas, o que se persegue é



corroborar como os significados idiomáticos codificados na serie fraseolóxica xerada por estes lexemas parten, efectivamente, das acepcións que desenvolveron ámbalas dúas bases xa como *unidades léxicas (ULS) independentes*. Desta maneira, pódese afirmar que o valor semántico e figurativo que posúen as bases *oído(s)* e *oreja(s)* fóra da esfera fraseolóxica é o que orienta e determina a dirección metafórica e metonímica en que cristalizan os significados idiomáticos das UUFF xeradas por elas<sup>10</sup>. Cabe sinalar que un estudo semántico-fraseolóxico deste calado pódese aplicar aquí de modo especialmente eficaz grazas á natureza das propias *bases somáticas*, dado que se trata de lexemas que, en virtude da súa referencia á partes do corpo humano e á experiencia corporal en xeral, se cargan facilmente de todo tipo de contidos connotativos e multiplican, ademais, as súas acepcións baseándose no principio antropocéntrico da linguaxe e do pensamento figurativo<sup>11</sup>. Trátase, polo tanto, de bases fraseolóxicas que presentan un potencial figurativo particularmente accesible para os falantes e xeran, en consecuencia, de modo sistemático, coherente e analóxico series de expresións fraseolóxicas cun nivel xeralmente alto de transparencia no seu significado idiomático e na súa motivación<sup>12</sup> metafórica ou metonímica<sup>13</sup>.

Nas Figuras 2 e 3, destacamos algunhas das acepcións de *oído(s)* e *oreja(s)* que resultan máis pertinentes e aproveitables na liña de análise que se acaba de expor:

---

<sup>10</sup> Diversos autores denominaron *trazos tipolóxicos* o conxunto de valores semánticos e figurativos, que se asocian á base xa desde o seu emprego como lexema independente e que activan a substancia significativa común dos fraseoloxismos de cada serie (cf. esp. Černyševa 1984, *apud* Mellado Blanco 2004:98; e Mellado Blanco 2004:§ 4.2 e 2005, § 2a). A caracterización destes trazos tipolóxicos é a que permite desenvolver –como tamén ocorre neste traballo– a descrición semántica sistemática das series fraseolóxicas somáticas (cf. Mellado Blanco 2004 y 2005; Olza Moreno 2007).

<sup>11</sup> En efecto, como é ben sabido, as propostas da lingüística cognitiva fundamentanse na idea de que o noso coñecemento e, xa que logo, o noso pensamento figurativo están “corporalizados” (*embodied*) ou se funden de modo inextricable coa propia experiencia corporal, que adquire unha prominencia cognitiva nuclear (Lakoff; Johnson 1980:cap. 12; Johnson 1987). Esta tese ten un reflexo claro, por exemplo, no xeito en que os falantes buscan nomear novas realidades “reutilizando”, entre outras cousas, os lexemas somáticos, que desenvolven así, segundo se verá tamén con *oído(s)* e *oreja(s)*, novas acepcións para designar realidades de distinta natureza (cf. *infra* las Figuras 2 e 3).

<sup>12</sup> Para un achegamento específico á complexa cuestión da *motivación lingüística* e, máis concretamente, á *motivación fraseolóxica*, cf. Penadés Martínez (2006) e Penadés Martínez; Díaz Hormigo (2008). No que atinxe á *motivación semántica* observable no terreo fraseolóxico, a postura xeral dos estudosos (cf. Penadés Martínez 2006:§ 3.1.3; Penadés Martínez; Díaz Hormigo 2008:§ 2) é a que relaciona inversamente o grao de *idiomaticidade* que presenta o significado dunha UF co seu nivel de *motivación*, de xeito que as expresións menos idiomáticas son aquelas con significado global –xeralmente figurado– que se percibe como máis motivado. Respecto a que é un *significado fraseolóxico motivado*, a miña proposta (Olza Moreno 2009a) poderíase formular como segue: o significado dunha UF pódese cualificar como *motivado* se se fai posible enxergar algún tipo de vínculo lóxico-semántico entre a lectura literal de partida dada pola suma do contido recto dos compoñentes da UF e o significado global –normalmente, de tipo figurado– que posúe a expresión en tanto que fraseoloxismo. Segundo se exemplificará na análise dos somatismos metalingüísticos con *oído(s)/oreja(s)*, ditos vínculos adoitan adquirir transparencia á luz de certos mecanismos figurativos (metáforas, metonimias, esquemas de imaxes etc.) que explican *por que* cada UF significa o que significa.

<sup>13</sup> Con todo, os lexemas somáticos non son, por suposto, os únicos capaces de xerar polas súas características este tipo de series fraseolóxicas. A este respecto, cf. Olza Moreno;González Ruiz (2008) para un estudo de diversas series de UUFF nas que o significado idiomático metalingüístico xira ó redor do potencial figurativo dun conxunto de lexemas denominativos de elementos pertencentes ó código gráfico da linguaxe.

<b>Oído</b>	Acepcións primarias	1) <i>Sentido que permite percibir los sonidos.</i> (DRAE23; DUE; DEA) 2) <i>Cada uno de los órganos del sentido auditivo.</i> (DRAE23; DUE; DEA)
	Acepcións translaticias	3) <i>Atención.</i> (DEA) 4) <i>Agujero que en la recámara tienen algunas armas de fuego para comunicar este a la carga.</i> (DRAE23; DUE; DEA) 5) <i>Orificio que se deja en el taco de un barreno para colocar la mecha.</i> (DRAE23; DUE)

Figura 2. Acepcións de *oído(s)* activas no significado figurado dos somatismos do corpus.

<b>Oreja</b>	Acepción primaria	1) <i>Órgano externo de la audición.</i> (DRAE; DUE; DEA) / <i>Ternilla que en el hombre y en muchos animales forma la parte externa del órgano del oído.</i> (DRAE; DUE)
	Acepcións translaticias	2) <i>Sentido de la audición.</i> (DRAE; DEA) 3) <i>Atención.</i> (DEA) 4) <i>En los sillones, butacas, etc., cada uno de los dos salientes del respaldo que sirven para reclinar la cabeza.</i> (DRAE; DEA) / <i>Cualquier apéndice, flexible o no, en posición semejante a la de una oreja, en un objeto cualquiera; particularmente, si hay dos, uno a cada lado.</i> (DUE)

Figura 3. Acepcións de *oreja(s)* activas no significado figurado dos somatismos do corpus.

Primeiramente, respecto á relación semántica que se advirte entre *oído(s)* e *oreja(s)*, pode subliñarse a metonimia<sup>14</sup>, expresada na acepción 2 da Figura 3, pola que *oreja(s)* pasa de designar unha parte (a externa) do conxunto de órganos de percepción auditiva a poder referirse, por extensión, ó propio sentido do oído. En efecto, é esta confluencia semántica entre *oído(s)* e *oreja(s)* –ou entre a acepción 1 de *oído(s)*, Figura 2 e a acepción 2 de *oreja(s)*, Figura 3– a que propicia que ámbolos dous lexemas funcionen como bases xeradoras dos pares de variantes fraseolóxicas mencionadas anteriormente (cf. § 2): *hacer oído* / *hacer oreja* ou *alargar el/los oído(s)* / *alargar las orejas*, como exemplos adicionais.

No significado das expresións articuladas ó redor de ámbalas dúas partes do corpo – identifíquense estas ou non metonimicamente– pódese detectar, xa como primeiro gran

<sup>14</sup> Tamén entre as acepcións 1 e 2 de *oído(s)*, ‘sentido auditivo’ / ‘órganos do sentido auditivo’, se observa a relación metonímica entre o INSTRUMENTO de que se serve un sentido e o SENTIDO mesmo.

patrón figurativo, a acción constante doutra metonimia, a que identifica ó INSTRUMENTO dunha acción coa ACCIÓN mesma, isto é, *LOS OÍDOS/LAS OREJAS* coa ACCIÓN (INTENCIONAL OU NON) DE OÍR UNHA MENSAXE LINGÜÍSTICA<sup>15</sup>. Esta metonimia xeral combínase e concrétese, así mesmo, con diversos esquemas metafóricos en patróns de xeración de UUFF metalingüísticas como os que seguen:

a) nun bo número de unidades, as *características* atribuídas no nivel literal ós órganos de recepción discursiva proxéctanse figuradamente sobre certos aspectos da propia capacidade receptora do individuo. O oínte pode, á súa vez, dominar ou non a existencia e a natureza de ditos aspectos, nunha distinción que, de novo nun plano translaticio, codifica a existencia ou non de intencionalidade e control voluntario no acto de oír ou escoitar unha mensaxe lingüística (cf. tamén *infra* § 4, esp. § 4.2). Así, os fraseoloxismos que seguen refírense a características da capacidade receptora que escapan ó control do suxeito: [*ser de, tener*] *buen oído* → '[ter] capacidade de escoitar moi ben'; *oído de tísico* → 'oído de quen está enfermo e desenvolve outras capacidades' → 'oído moi fino'; *tardo de oído* → 'de oído lento' → 'xordo'; *torpe de oído* → 'de oído pouco hábil' → 'xordo'; o *tener el oído duro* → 'ter unha capacidade auditiva pouco flexible' → 'ser xordo'. Noutros casos, o propio individuo receptor altera figuradamente eses aspectos dos seus órganos auditivos e modifica, logo, intencionalmente a súa actividade como oínte: *hacer oídos de mercader* → 'finxir que se posúen os oídos como un suxeito que prototipicamente lle fai pouco caso ó seu interlocutor (un mercador)' → 'non prestar atención a algo/non querer darse de conta de algo'; *hacer oídos sordos* → 'finxir que os órganos auditivos funcionan mal' → 'non prestar atención ou consideración a algo'; *ser todo oídos* → 'multiplica-los propios órganos auditivos/a capacidade receptora' → 'escoitar moi atentamente /convidar a alguén a dicir algo que se vai escoitar con moita atención';

b) nunha liña parecida á observada nestas últimas expresións, outro conxunto máis nutrido de unidades denota no nivel literal certas *accións* levadas a cabo polo oínte sobre os seus propios órganos receptores. Ditas accións fan, logo, referencia figurada ó xeito en que un individuo escoita ou non escoita *intencional* e *voluntariamente* unha mensaxe lingüística. Isto é o que se aprecia en: *abrir los oídos* → 'desbloquea-la capacidade auditiva' → 'escoitar con atención'; *afinar los oídos/afinar las orejas* → 'convertelos nun obxecto depurado' → 'escoitar con atención'; *alargar los oídos/alargar las orejas* → 'estende-lo seu alcance e/ou superficie' → 'escoitar con atención'; *cerrar los oídos* a algo → 'bloquea-la capacidade auditiva' → 'negarse a escoitar algo'; *dar/prestar oídos* a algo o a alguen → 'entregar voluntariamente a capacidade auditiva' → 'escoitar con atención/acoller favorablemente/crer algo ou o que di alguén'; *entrarle* a alguen algo *por un oído y salirle por el otro* → 'non ter

---

<sup>15</sup> É esta (O INSTRUMENTO POLA ACCIÓN OU FUNCIÓN que desempeña) unha metonimia que opera de maneira constante no campo da fraseoloxía somática. En concreto, no que atinxe ás UUFF metalingüísticas, comprobouse tanto para o español (Olza Moreno 2006d, 2007) como para outras linguas –o inglés (Goossens 1989, 1995 ou Radden 2001, 2004); o francés (Olza Moreno 2006b, 2006c); o alemán (Geck 2000:esp. §§ 6.2.2 e 6.2.3); ou o portugués (Marques 2007:esp. § 5.4.4.1)– que é unha metonimia especialmente produtiva dentro do conxunto das expresións baseadas en nomes de órganos articuladores, sobre todo en *boca* e en *lengua* (A BOCA/A LINGUA POLO PROPIO FALAR).

vontade de retelo’ → ‘non prestar atención ou consideración ó que se lle está dicindo’<sup>16</sup>; *oído a la caja* e *oído al parche* → ‘invitación a dirixir ou (re)coloca-los órganos auditivos cara ós obxectos que emiten sons (caixa e parche)’<sup>17</sup> → ‘invitación a prestarlle atención a algo’; ou *poner la oreja* → ‘(re)colocar convenientemente o órgano auditivo’ → ‘escoitar/escoitar con disimulo’, entre outros exemplos. En relación coa idea de ‘escoitar intencionalmente’ que queda codificada nesta serie, pode destacarse, de feito, como a acepción 3 de *oído(s)* e *oreja(s)* rexistrada polo DEA (cf. as Figuras 2 e 3) fixou, precisamente, o valor metonímico de ‘atención’ que ditas bases activan sistematicamente no significado idiomático deste grupo de unidades;

c) por fin, nun grupo tamén numeroso de UUFF do corpus reflíctense as variadas *accións* e *influencias* que poden *recibir* tamén os órganos da audición e que se relacionan con aspectos *involuntarios* ou *non intencionais* da recepción discursiva. En concreto, apréciase este tipo de conceptualización en fraseoloxismos como *retñir algo las orejas* → ‘causar unha vibración molesta para os órganos auditivos’ → ‘sentir alguén rexeitamento por algo que escoita’; *llegar algo a oídos de alguien* → ‘entrar en contacto cos órganos auditivos un obxecto que se despraza de modo independente’ → ‘vir algo ó coñecemento de alguén/saber alguén de algo de modo indirecto’; ou *pegársele algo a alguien al oído* → ‘colocárselle insistentemente sobre os órganos da audición’ → ‘retelo fixamente tras escoitalo’.

Por outro lado, baseándose na concepción metafórica dos *oídos(s)* como ‘buracos’ ou ‘orificios’ (acepcións 4 e 5, Figura 2) e das *oreja(s)* como ‘partes saíntes de calquera obxecto’ (acepción 4, Figura 3)<sup>18</sup>, pódese chama-la atención, igualmente, sobre outra *rede de patróns figurativos* que tamén motiva de modo coherente e sistemático o significado idiomático do noso corpus de fraseoloxismos. Trátase, en particular, dun conxunto de *esquemas de imaxes* que, sendo compatibles coas metáforas e as metonimias xa ilustradas, fundamentan e completan a descrición figurada de calquera proceso de comunicación lingüística en xeral. Respecto á conceptualización en termos translaticios da actividade de *emisión* dun discurso, noutros traballos (Olza Moreno 2006a, 2007 e 2009a) puidemos ilustrar como os esquemas de imaxes COLECTOR, SUPERFICIE, OBXECTO, TRAXECTO ou CANLE e a relación DENTRO-FÓRA (Johnson 1987:126)<sup>19</sup> se articulan nunha descrición metafórica metalingüística como a que

<sup>16</sup> Se ben é certo que a imaxe en que se basea *entrarle a alguien algo por un oído y salirle por el otro* reflicte un tipo de influencia recibida polos órganos da audición –neste caso, a das palabras, que se introducen e saen por eles–, decidín incluír esta expresión dentro do grupo daquelas que denotan un ‘oír intencional e controlado polo individuo’ porque, de novo en termos figurados, é o suxeito receptor o que decide deixar que as palabras circulen pola súa cabeza (unha sorte de colector; cf. *infra*) e que non queden nela, onde as podería procesar e tomar en consideración, senón que saian polo órgano auditivo oposto a aquel polo que entraron (cf. tamén *infra* a Figura 4).

<sup>17</sup> Tanto a *caja* como o *parche* remiten ós compoñentes dun tambor que, sobre todo no ámbito militar, ten a función de transmitir todo tipo de ordes ou avisos (DDFH, s. v. *oído al parche!*).

<sup>18</sup> Compróbase, logo, nestas acepcións o potencial que posúen os lexemas somáticos como etiquetas denominadoras de realidades novas que, consonte ó principio antropocéntrico ou antropomórfico que se manifesta na linguaxe, se asimilan na súa forma ou na súa función ás partes do corpo designadas por eles (cf. *supra* a nota 9).

<sup>19</sup> Os *esquemas de imaxes* ou *imaxes esquemáticas* (*image schemata* ou, incluso, *embodied schemata*) son definidos por Johnson (1987:23; a tradución é miña) como unha serie de “estruturas esquemáticas que

segue: a boca do emisor é un colector cunha superficie interior (a lingua) na que se depositan obxectos (as palabras); no momento en que o colector se abre e/ou a superficie se move, os obxectos logran saír ou separarse deles para seguir, despois, un traxecto marcado por unha canle ata o espazo físico do oínte<sup>20</sup>. É neste punto da descrición figurativa da actividade lingüística onde cabe observar tamén, como perspectiva combinada e complementaria, os esquemas de imaxes que (re)constrúen os procesos de *recepción* discursiva. Máis en concreto, pódense mencionar nesta esfera os esquemas (cf. Johnson *ibidem*) do TRAXECTO/CANLE que seguen os OBXECTOS (palabras) ata chegar *ós oído(s)/oreja(s)*, que funcionan metaforicamente ben como ORIFICIOS<sup>21</sup> DENTRO dos que se pode introducir dita CANLE, ben como ENTIDADES SAÍNTEs ou EMERXENTES<sup>22</sup> que poden chegar a estenderse máis ou menos sobre esa CANLE. En calquera caso, os oídos ou as orellas funcionan como portas de entrada dos OBXECTOS (palabras) a unha sorte de CONTEADOR, a cabeza, onde ten lugar o procesamento das mensaxes lingüísticas contidas en ditos OBXECTOS. As expresións do noso corpus ilustran e especifican esta rica combinación de esquemas de imaxes en casos concretos como os que se mostran a continuación na Figura 4:

<b>Combinación dos esquemas de imaxes TRAXECTO/CANLE, OBXECTO, DENTRO-FÓRA, ORIFICIO, ELEMENTO SAÍNTE, COLECTOR</b>	
<b>Patróns de combinación dos esquemas de imaxes</b>	<b>Expresións que ilustran esas combinacións</b>
Os obxectos (palabras) chegan <i>ós orificios saíntes (oídos/orellas)</i> a través dun traxecto marcado por unha canle.	<i>entrarle a alguen algo por un oído y salirle por el otro; llegar algo a oídos de alguien</i>
Os orificios saíntes poden estar abertos ou pechados: un receptor pode estar ou non disposto a oír ou escoitar algo.	<i>abrir los oídos; cerrar los oídos a algo; taparse los oídos/taparse las orejas</i>
Os orificios saíntes (oídos/orellas) poden ser movidos ou ver recolocada/recoloca-la súa posición respecto do traxecto ou canle polo que se lles achegan os obxectos (palabras).	<i>aguzar los oídos/aguzar las orejas; alargar el/los oído(s)/alargar las orejas; aplicar el oído a algo; oído a la caja; oído al parche; pegar la oreja; poner la oreja</i>
Os obxectos (palabras) poden quedar parados nos orificios saíntes (oídos/orellas).	<i>pegársele algo a alguien al oído</i>

están operando constantemente na nosa percepción, no movemento corporal a través do espazo e na manipulación de obxectos”. En realidade, poderíase dicir que os esquemas de imaxes son conceptos figurativos máis primarios ou primitivos (cf. Lakoff; Turner 1989:97-100 e Gibbs; Costa Lima; Francozo 2004:§ 4) que se derivan directamente da nosa experiencia corporal e que interveñen, polo tanto, de maneira especialmente rechamante no xeito en que os somatismos de calquera lingua conceptualizan outras facetas da actividade humana, como a linguaxe, no caso que aquí nos ocupa.

<sup>20</sup> Tamén neses traballos se aludiu expresamente á débeda que posúe esta descrición coa chamada *metáfora do conduto* de Reddy (1979:166-171 e 189-201).

<sup>21</sup> Cf. as acepcións 4 e 5 da Figura 2.

<sup>22</sup> Cf. a acepción 4 da Figura 3.

Os obxectos (palabras) poden entrar por un orificio saínte (oído/orella), circular polo contedor (cabeza) e saír por outro orificio saínte (oído/orella).	<i>entrarle a alguien algo por un oído y salirle por el otro</i>
---	--

Figura 4. Patróns de articulación de esquemas de imaxes nos somatismos metalingüísticos con *oído(s)/oreja(s)* que se relacionan coas accións e coas actitudes do oínte.

A análise semántico-figurativa do corpus de expresións metalingüísticas con *oído(s)/oreja(s)* que se desenvolveu neste epígrafe confirma, en suma, que estamos ante unha verdadeira *serie fraseolóxica* que se articula ó redor dun conxunto de patróns metafóricos e metonímicos que actúan de xeito coherente, sistemático e analóxico sobre o seu significado idiomático. Ditos modelos figurativos están, ademais, estreitamente vinculados ó valor denotativo e connotativo que posúen de xeito independente as bases somáticas *oído(s)* e *oreja(s)*, xa que as diferentes acepcións extrafraseolóxicas destas encontran unha clara correspondencia coas metáforas e as metonimias que se comprobou que actúan sobre todo o conxunto ou sobre subesferas particulares do corpus analizado. As UUFF metalingüísticas ás que me aproximei presentan, logo, un grao máximo de *afinidade semántica* entre si, motivada polo seu asentamento nos mesmos esquemas figurativos e en dominios cognitivos comúns (dominio orixe: EXPERIENCIA CORPORAL; dominio destino: ACTIVIDADE LINGÜÍSTICA DO OÍNTE) e son expoñentes, en conclusión, da *regularidade* semántica –tamén formal– que se pode advertir en esferas certamente amplas e maioritarias do terreo fraseolóxico (Olza Moreno 2009a).

#### **4. Contido e valor metalingüístico do corpus. Análise comparada cos significados de *oír* e *escuchar***

Unha vez estudado o significado idiomático do corpus de UUFF metalingüísticas baseadas en *oído(s)/oreja(s)* desde a perspectiva da súa motivación figurativa, cómpre completa-la análise semántica desta serie fraseolóxica atendendo, neste momento, ó exame do valor metalingüístico das unidades.

##### **4.1. Clasificación do significado metalingüístico do corpus**

Explicouse anteriormente (cf. §§ 1 e 2) que as expresións do corpus se dividen, primeiramente, en dúas categorías baseadas, en última instancia, en distincións como a formulada por Halliday (1978:45-46) entre a *linguaxe de función ideacional* e a *linguaxe de función interpersoal*. Por un lado, o grupo maioritario confórmano aquelas UUFF que posúen un contido idiomático ideativo ou *descriptivo* dalgún aspecto da linguaxe; e, polo outro, existen exemplos de expresións que presentan unha “*idiomaticidade pragmática*” (Náray-Szabó 2008), é dicir que, apoiándose nun substrato léxico-figurativo inicial, pasaron a desenvolver funcións de valor interpersoal e metapragmático. Máis en concreto, as tres UUFF do corpus que se inclúen neste último conxunto (*Oído a la caja; Oído al parche; Soy todo oídos*) funcionan como

*fórmulas rutineiras directivas* (Corpas Pastor 1996:§ 5.5.2.3) que se sitúan, en consecuencia, na esfera pragmática de *regulación da interacción entre os falantes*<sup>23</sup>.

No que atinxe as expresións descritivas do corpus, a súa clasificación baseouse segundo a súa referencia ós distintos *niveis e planos da linguaxe* definidos por Coseriu (1988:80-146) na súa *teoría xeral do falar*. É este un tipo de clasificación que se aplicou de xeito certamente proveitoso no estudo monográfico doutras parcelas da fraseoloxía metalingüística do español (Fernández Bernárdez 2002; Manero Richard 2005; Aznárez Mauleón 2006), na medida en que permite ordenar e xerarquizar con nitidez os moi diversos aspectos e facetas da linguaxe que quedan consignados neste tipo de UUFF e ofrece, así mesmo, os datos necesarios para determinar que planos da actividade lingüística reciben máis “atención” por parte dos falantes, é dicir, resultan cognitivamente máis prominentes dentro da cultura lingüística implícita dunha comunidade idiomática –a española, neste caso–. Ó combinar no estudo semántico do corpus a referencia ó modelo de saber falar de Coseriu (1988) coa descrición dos patróns de correspondencias figurativas en que se fundamentan as análises de tipo cognitivista podería parecer que intento facer casar dous marcos metodolóxicos –o da semántica estrutural-funcional e o da semántica cognitiva– diverxentes ou incluso, se se quere, antagónicos. Verbo disto, considero oportuno, non obstante, aclarar que tomo como base a teoría xeral da fala formulada polo lingüista romanés en tanto que mero *modelo descritivo da linguaxe*, isto é, como punto de referencia que permite distinguilas moi distintas caras da actividade lingüística –actividade biolóxica e cultural, moldeada por principios constantes e xerais e actualizada nunha técnica ou lingua histórica concreta e en situacións comunicativas particulares (cf. *infra*)– e serve, por tanto, de guía para establecer en cales desas facetas se proxecta prioritariamente o significado –neste caso, figurado– das UUFF metalingüísticas.

En consecuencia, como primeira subdivisión dentro desta clasificación (cf. *supra* a Figura 1) cabe sinalar:

a) o escaso conxunto de unidades que fan referencia ó *nivel biolóxico da fala*, isto é, a linguaxe como “actividade psicofísica, i. e. neurofisioloxicamente condicionada” (Coseriu 1988:85). Trátase, logo, de expresións que aluden ás boas (*buen oído, oído de tísico* → ‘bo oído’) ou malas condicións (*duro de oreja, tardo de oído, torpe de oído* → ‘de mal oído’) do fundamento biolóxico da capacidade receptora dos individuos;

b) o grupo maioritario de fraseoloxismos que, por oposición ós que describen a linguaxe no seu nivel psicofísico, refírense á multiplicidade de aspectos polos que esta se pode considerar como *actividade cultural*, como acción *inscrita* dentro dunha cultura (xurdida da actividade e da interacción intencional dos individuos dunha comunidade) e *produtora* ela mesma de cultura (Coseriu 1988:86).

---

<sup>23</sup> Noutro traballo (Olza Moreno 2009b) defínin tres esferas de acción (meta)pragmáticas nas que se poden clasifica-las funcións discursivas desempeñadas por esta clase de UUFF metalingüísticas: unha primeira esfera de *organización discursiva*; unha segunda de *regulación da interacción entre os falantes* e unha terceira na que se engloban aspectos diversos relacionados coa *modalidade*.

Dentro xa do conxunto de expresións que se refiren á fala como actividade cultural, puidéronse definir, como se advirte na Figura 1, cinco esferas da dita actividade ó redor das que se agrupa o significado descritivo de cada UF: 1) referencia á *canle* de transmisión da mensaxe; 2) *descrición xeral* do acto de recepción dun discurso; 3) *descrición das actitudes mentais e emocionais* do suxeito receptor; 4) *descrición do modo de (non) recibir* un oínte a mensaxe e 5) *descrición da relación e a interacción entre os falantes*.

Os criterios de definición destas subesferas, así como a observación da contía de UUFF que se agrupan ó redor de cada unha delas, permiten extraer varias conclusións acerca do xeito en que os falantes de español conceptualizan a linguaxe como actividade cultural. Primeiramente, pódese sinalar que os fraseoloxismos que fan referencia a aspectos englobables no *plano universal* da linguaxe conforman un grupo moito menos numeroso có daqueles que describen a actividade lingüística no seu *plano individual*. Facemos, de novo, referencia aquí ás propostas de Coseriu (1988), quen definiu *tres planos* ou dimensións nos que toma forma ou se concreta a linguaxe no seu nivel cultural: o plano dos *aspectos universais e xerais* da fala (cf. Coseriu 1988:§ 2.2.4); o plano histórico da *fala nunha lingua* determinada (cf. Coseriu 1988:§ 2.2.5); e o plano do discurso *individual* (cf. Coseriu 1988:§ 2.2.6). En efecto, os subconxuntos referidos a aspectos do plano universal do falar son: o 1), que alude á *canle* de transmisión dunha mensaxe –oral, neste caso–, que constitúe unha dimensión ou elemento que “vai máis alá dunha lingua particular, i. e. daquilo que forma parte de todo o falar – non importa en que lingua” (Coseriu 1988:92) e o 2), que inclúe unidades que describen de modo *xeral* o *acto de recepción* dun discurso, isto é, aquelas expresións que significan, sen maior concreción semántica, ‘oír’ ou ‘escuchar’.

Este último tipo de expresións pódese opoñer, de feito, a aquelas contidas nos subgrupos 3), 4) e 5), que codifican a acción receptora como máis ou menos *determinada* ou *condicionada*, respectivamente, polas actitudes do propio suxeito oínte, polas circunstancias comunicativas ou pola relación entre o receptor e os seus interlocutores. En realidade, o contraste entre, por exemplo, as acepcións ‘*escuchar*’ de *poner la oreja* –subgrupo 2)– e ‘*espiar unha conversa a través dunha parede*’ de *pegar la oreja* –subgrupo 4)– baséase nunha evidente diferenza no seu grao de *especificación semántica*, de xeito que se podería dicir que, en virtude destas acepcións, *poner la oreja* resulta un hiperónimo de *pegar la oreja* (cf. Penadés Martínez 2000; García-Page 2008:§ 7.2.4)<sup>24</sup>.

---

<sup>24</sup> Á súa vez, *pegar la oreja* pódese relacionar por *cohiponimia* con outras expresións dos subgrupos 3), 4) e 5) como *alargar las orejas* (‘escoitar con moita atención’) ou *entrarle a alguien algo por un oído y salirle por el otro* (‘non prestar atención ou consideración a aquilo que se escoita’) que, segundo se sinalou, fan referencia a un ‘(non) escoitar’ semanticamente máis específico, que reflicte o xeito en que os elementos que interveñen na comunicación (subxectividade do oínte, circunstancias comunicativas etc.) alteran e moldean a actividade de recepción dos discursos. A este respecto, pódese observar que incluso as dúas expresións incluídas no subgrupo 2) desenvolveron tamén a capacidade de denotar esta acción receptora máis concreta, de xeito que as súas respectivas segundas acepcións –*llegar algo a oídos* de alguen,



Sexa como for, resulta claro que é a linguaxe no seu plano de *realización individual* a que aparece representada maioritariamente polo corpus de fraseoloxismos con *oído(s)/oreja(s)*. En concreto, ó redor dun 70% deste conxunto de unidades –as clasificadas nos subgrupos 3), 4) e 5)– toman, segundo se ten sinalado, a actividade receptora de mensaxes lingüísticas na súa complexa interacción coa *subxectividade* (actitudes mentais e emocionais) do propio oínte, as *circunstancias* que rodean á comunicación (modo de recibir unha mensaxe lingüística) ou a relación e *interacción* que se dá entre os falantes. Pódese concluír, en suma, que, de acordo cos resultados obtidos, igualmente, noutras calas de análise da fraseoloxía metalingüística do español (Fernández Bernárdez 2002; Manero Richard 2005; Aznárez Mauleón 2006; Olza Moreno 2009a), a concepción da linguaxe que subxace primordialmente nesta esfera das linguas é eminentemente *pragmática*, no sentido de que, ademais de privilexia-la dimensión cultural –e non a biolóxica– da actividade lingüística, focaliza a súa atención non tanto no falar como conduta regrada por parámetros universais ou como a acción mediada por unha técnica histórica (falar nunha determinada lingua)<sup>25</sup>, senón máis ben coma unha actividade levada a cabo por *suxeitos individuais* e concretos en *situacións particulares* (Coseriu 1988:102).

#### **4.2. Paralelismos semánticos entre as unidades léxicas e as fraseolóxicas: *oír* e *escuchar* en relación cos somatismos metalingüísticos con *oído(s)* e *oreja(s)***

Faremos agora un breve estudo<sup>26</sup> do significado desenvolvido polos verbos de percepción auditiva *oír* e *escuchar* en relación cos significados codificados polo corpus de somatismos con *oído(s)* e *oreja(s)* que aluden á recepción discursiva. *Oír* e *escuchar* pódense considerar como os archilexemas ou lexemas máis representativos do campo léxico-semántico ‘oír’, definido externamente polo sema ‘percibir sons polo oído’. Presentaremos a continuación (Figura 5) un esquema comparativo das acepcións que rexistran para ámbolos dous verbos o DRAE, o DEA, o DUE e o DUE3:

---

‘decatarse alguén de algo de modo indirecto’; *poner la oreja*, ‘escoitar ás agachadas ou con disimulo’– inclúense na subesfera 4), onde se describe o xeito particular en que un oínte recibe unha mensaxe.

<sup>25</sup> UUFF metalingüísticas como *hablar en romance*, ‘falar en castelán’ (Aznárez Mauleón 2006:148), ou *Palabra que no ha comido gazpacho es del lenguaje gabacho* (Manero Richard 2005) relaciónanse, efectivamente, co plano histórico da linguaxe, dado que fan referencia ó ‘falar nun idioma concreto’, e conforman un conxunto sempre minoritario dentro da fraseoloxía metalingüística do español.

<sup>26</sup> Cf. Powell (1996) para un estudo similar ó que aquí propomos realizado para o inglés.

<b>OÍR</b>	<b>ESCUCHAR</b>
1. <i>Percibir con el oído los sonidos.</i> (DRAE; DEA)	--- [DUE; DUE3; DEA <sup>27</sup> ]
---	1. <i>Prestar atención a lo que se oye.</i> (DRAE; DEA)
2. <i>Atender los ruegos, súplicas o avisos de alguien.</i> (DRAE; DEA)	2. <i>Atender los ruegos, súplicas o avisos de alguien.</i> (DRAE; DEA)
3. <i>Darse alguien por enterado de aquello de lo que se le habla.</i> (DRAE)	---
---	3. <i>Esforzarse por oír algo o a alguien.</i> (DRAE)

Figura 5. Correspondencias entre as acepcións dos verbos *oír* e *escuchar*

Esta análise comparada confirma que, a pesar da extensión que en ocasións adquiriu o verbo *escuchar* sobre o significado propio de *oír* (cf. a nota 25), a principal oposición semántica entre ámbolos dous verbos dáse pola presenza ou ausencia do sema ‘acto intencional’, de xeito que *oír* se converte no termo non marcado da oposición, xa que pode denotar unha actividade de percibi-los sons tanto intencional (acepcións 2 e 3 de *oír*) como non intencional (acepción 1 de *oír*) e *escuchar* constitúe, pola súa parte, o termo marcado, dado que tódalas súas acepcións (1, 2 e 3) implican un grao variable de intencionalidade na acción do oínte.

O que lles interesa ós nosos propósitos é comprobar como a presenza ou ausencia do sema ‘intencionalidade’, que é a que estrutura as relacións semánticas existentes entre os archilexemas *oír* e *escuchar*, tamén articula oposicións significativas relevantes no ámbito da fraseoloxía baseada en *oído(s)/oreja(s)*. Ó redor dela perfilanse, de feito, dous grupos separados de UUFF, representados na Figura 6:

<sup>27</sup> As fontes sinaladas aquí entre corchetes rexistran para *escuchar* a acepción de ‘percibir (voluntaria o involuntariamente) co oído os sons’ que, como se explicará máis abaixo, consideramos propia de *oír*. Trátase este dun desenvolvemento semántico do verbo *escuchar* que se pode vulgar como evitable ou incorrecto, en consonancia co que indica, por exemplo, o DUE3:

*Se emplea con frecuencia escuchar con el significado de oír: ‘Habla más alto que no te escucho’. Aunque esta indistinción existió ya en el español clásico (Garcilaso, Cervantes) y hoy está extendida en el uso popular, en los de los medios de comunicación y se encuentra incluso en algunos autores cultos, es deseable mantener la diferencia de significado entre ambos verbos.*

De feito, segundo se observa na Figura 5, no DRAE –tamén no DRAE23–, séguese propoñendo distinguir ámbolos dous verbos polo sema ‘intencionalidade’ co que *escuchar* queda marcado en tódalas súas acepcións.

<b>- INTENCIONALIDADE</b>	<i>llegar algo a oídos de alguien; pegársele algo a alguien al oído; retiñir algo las orejas</i>
<b>+ INTENCIONALIDADE</b>	<i>abrir los oídos; afinar/afilar el/los oído(s) / afinar las orejas; aguzar los oídos / aguzar las orejas; alargar el/los oído(s) / alargar las orejas; aplicar el oído a algo; hacer oído / hacer oreja; cerrar los oídos a algo; hacer oídos sordos; pegar la oreja; poner la oreja etc.</i>

Figura 6. Reflexo da oposición 'recepción discursiva non intencional'/recepción discursiva intencional' nalgúns fraseoloxismos do corpus

A oposición 'intencionalidade/non intencionalidade na recepción discursiva' posúe, ademais, un reflexo claro na motivación figurativa das expresións do corpus, en tanto que as UUFF que se opoñen na Figura 6 se corresponden con dous grupos xa descritos nel § 3: a) o daquelas expresións nas que se describen as influencias que poden recibir metaforicamente os órganos de percepción auditiva e nas que non media, polo tanto, necesariamente a vontade do oínte: por exemplo, *llegar algo a oídos de alguien* → 'vir algo ó seu coñecemento (búsqueda ou non)' e b) aquel no que se inclúen as unidades que expresan no seu nivel literal unha serie de operacións coas que o suxeito oínte altera as características e a actividade dos seus órganos receptores e que codifican, logo, un tipo de acción receptora –máis ou menos– suxeita ó control e á vontade do individuo: isto ocorre, como se sinalou xa no § 3, en *pegar la oreja* → 'esforzarse por escoitar algo/espiar unha conversa' ou *cerrar los oídos a algo* → 'negarse a escoitalo', entre outras mostras.

As correspondencias semánticas que se dan entre as esferas léxica e fraseolóxica do español na conceptualización da actividade do oínte pódense estender, ademais de á codificación paralela da oposición 'intencionalidade/non intencionalidade na recepción discursiva', á representación de certas distincións semánticas desenvolvidas a partir do significado xeral de 'percibir sons'. Deste xeito, tal e como se aprecia na Figura 7, as diferentes acepcións desenvolvidas polos verbos *oír* e *escuchar* (cf. *supra* a Figura 5) atopan, igualmente, a súa particular correspondencia co significado idiomático desenvolvido por algunhas UUFF do corpus:

<b>Acepcións codificadas no ámbito léxico</b>	<b>Fraseoloxismos nos que o seu significado se corresponde coas acepcións</b>
Percibir co oído os sons.	<i>[tomar] al oído; llegar algo a oídos de alguien</i>
(Non) prestar atención ó que se oe.	<i>abrir los oídos; dar/prestar oídos a algo;</i>

	<i>entrarle algo a alguien por un oído y salirle por el otro; ser todo oídos</i>
Esforzarse por oír algo ou alguén <sup>28</sup> .	<i>aguzar los oídos / aguzar las orejas; alargar el/los oídos / alargar las orejas; pegar la oreja</i>
(Non) atender ós rogos, súplicas ou avisos (de alguén).	<i>dar/prestar oídos a algo o a alguien; cerrar los oídos a algo; negar los oídos / no dar oídos</i>
(Non) se querer apercibir alguén daquilo do que se lle fala.	<i>hacer oídos de mercader; hacer oídos sordos</i>

Figura 7. Paralelismos semánticos entre as esferas léxica e fraseoloxía na codificación do ámbito conceptual 'actividade receptora de mensaxes lingüísticas'

Este breve estudo de *oír/escuchar* en relación co corpus de UUFF baseadas en *oído(s)/oreja(s)* permite, así, pór de manifesto como as esferas léxica e fraseolóxica das linguas se poden examinar baixo unha mesma perspectiva de análise semántica que deixa patentes as relacións significativas que cabe establecer sistematicamente entre un e outro tipo de unidades. Aínda que este tipo de estudo non se vaia desenvolver aquí con máis extensión, trátase, en suma, de propor, no ronsel do suxerido xa por outros autores (Powell 1996; Penadés Martínez 2000, 2004 e 2007; García-Page 2008:§ 7.2), que ámbolos dous dominios, o das ULS e o das UUFF, poden ser tamén analizados desde a óptica das *relacións semánticas estruturais* (sinonimia, antonimia, hiperonimia, hiponimia etc.) que presentan por separado e que contraen tamén entre si.

## 5. Conclusión

O estudo do corpus de UUFF metalingüísticas do español con *oído(s)/oreja(s)* que reflicten as accións e as actitudes do oínte permitiú trazar un panorama completo da súa configuración semántica en dous niveis:

a) por un lado, mostrouse que este conxunto de expresións conforma unha serie fraseolóxica na que a *motivación figurativa* descansa en patróns metafóricos e metonímicos comúns –fundamentalmente, a metonimia OS ÓRGANOS DA AUDICIÓN POLA ACTIVIDADE AUDITIVA e a combinación dos esquemas de imaxes TRAXECTO/CANLE, OBXECTO, DENTRO-FÓRA, ORIFICIO, ELEMENTO SAÍNTE e COLECTOR– que actúan sobre o seu significado idiomático de xeito coherente e analóxico;

<sup>28</sup> Se ben a (sutil) distinción entre os significados 'prestar atención ó que se oe' e 'esforzarse por oír algo ou a alguén' non se reflectiu nas definicións achegadas para os fraseoloxismos do corpus no § 2 (Figura 1), si se pode ter en conta nunha análise máis afinada do contido das nosas expresións. Neste sentido, e como breve mostra desta distinción, pódese dicir que a motivación metafórica de *aguzar los oídos*, por exemplo, permite asociar a esta expresión un significado de 'esfuerzo receptivo' –ligado figuradamente a *aguzar*– que non está, talvez, presente en unidades como *dar oídos a algo*. En calquera caso, as acepcións de *oír* e *escuchar* rexistradas polos dicionarios, que na Figura 7 serven como punto de partida para establecer correspondencias co dominio fraseolóxico, tómanse máis ben como indicadores que orientan *grosso modo* acerca das moitas distincións que cabe observar no campo semántico da 'percepción auditiva' e que xa non se analizarán aquí máis polo miúdo.

b) por outra parte, púidose definir e clasifica-lo *valor metalingüístico* das expresións do corpus, obtendo como conclusión que a cultura lingüística implícita neste sector da fraseoloxía española perfila e focaliza a acción e as actitudes do oínte en tanto que *actividades pragmáticas* condicionadas pola subxectividade do suxeito receptor, pola súa relación e interacción cos seus interlocutores e polas propias circunstancias do acto de comunicación.

Este estudo corroborou, así mesmo, a utilidade que ofrecen as ferramentas de análise cognitiva para o exame e para a ordenación sistemática dos significados idiomáticos que compoñen *corpora* máis ou menos extensos de UUFF. A análise que propuxen exemplifica, en suma, que é posible *estructurar semanticamente* o dominio fraseolóxico e analízalo á luz das relacións que establece desde esta perspectiva coa esfera léxica das linguas.

## 6. Referencias bibliográficas

### Estudos

- AZNÁREZ MAULEÓN, M. (2006): *La fraseología metalingüística con verbos de lengua en español actual*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- CASADO VELARDE, M. (2006): “El saber metalingüístico de los hablantes, base de la lingüística”, en GONZÁLEZ RUIZ, R.; CASADO VELARDE, M.; ESPARZA TORRES, M. Á. (eds.): *Discurso, lengua y metalenguaje*. Hamburg: Buske, 49-62.
- CORPAS PASTOR, G. (1996): *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos.
- COSERIU, E. ([1988] 1992): *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*. Madrid: Gredos.
- FERNÁNDEZ BERNÁRDEZ, C. (2002): *Expresiones metalingüísticas con el verbo decir*. A Coruña: Universidade da Coruña.
- GARCÍA-PAGE, M. (2005): “Colocaciones simples y complejas: diferencias estructurales”, en ALMELA, R.; RAMÓN TRIVES, E.; WOTJAK, G. (eds.): *Fraseología contrastiva: con ejemplos tomados del alemán, español, francés e italiano*. Murcia: Universidad, 145-167.
- (2008): *Introducción a la fraseología española. Estudio de las locuciones*. Barcelona: Anthropos.
- GECK, S. (2000): *Estudio contrastivo de los campos metafóricos en alemán español. Una aportación a la semántica cognitiva*. Tese de Doutoramento. Valladolid: Universidad. Disponible en Internet: <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=8134&ext=pdf> [Data de consulta: 27/01/2009].
- GIBBS, R. W.; LENZ COSTA LIMA, P. L.; FRANCOZO, E. (2004): “Metaphor Is Grounded in Embodied Experience”, en *Journal of Pragmatics* 36, 1189-1210.
- GONZÁLEZ RUIZ, R. (2006): “De la lingüística intuitiva a la lingüística reflexiva: alcances y límites de la cultura lingüística implícita en la lengua española”, en GONZÁLEZ RUIZ, R.; CASADO VELARDE, M.; ESPARZA TORRES, M. Á. (eds.): *Discurso, lengua y metalenguaje*. Hamburg: Buske, 121-137.

- GOOSSENS, L. (1989): *Metonymy in Metaphorization: From Body Parts (and Other Donor Domains) to Linguistic Action*. Duisburg: Linguistic Agency University of Duisburg.
- (1995): “Metaphonymy: The Interaction of Metaphor and Metonymy in Figurative Expressions for Linguistic Action”, en GOOSSENS, L.; PAUWELS, P.; RUDZKA-OSTYN, B.; SIMON-VANDENBERGEN, A.-M.; VANPARYS, J.: *By Word of Mouth. Metaphor, Metonymy and Linguistic Action in a Cognitive Perspective*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 159-174.
- HALLIDAY, M. A. K. (1978): *Language as Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold.
- JOHNSON, M. (1987): *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
- KOIKE, K. (2005): “Colocaciones complejas en el español actual”, en ALMELA, R.; RAMÓN TRIVES, E.; WOTJAK, G. (eds.): *Fraseología contrastiva: con ejemplos tomados del alemán, español, francés e italiano*. Murcia: Universidad, 169-184.
- LAKOFF, G.; JOHNSON, M. ([1980] 2003): *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LAKOFF, G.; TURNER, M. (1989): *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LOUREDA LAMAS, Ó. (2003): *Los nombres de los tipos de texto. El campo léxico ‘lo que se dice’ en el español actual*. Pamplona: Eunsa.
- MANERO RICHARD, E. (2005): *Aproximación a un estudio del refrán. El refranero español de contenido metalingüístico*. Tesis doctoral. Pamplona: Universidad de Navarra.
- MARQUES, E. A. (2007): *Análisis cognitivo-contrastivo de locuciones somáticas del español y del portugués*. Tesis doctoral. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá.
- MARTÍNEZ MARÍN, J. (1996): *Estudios de fraseología española*. Málaga: Ágora.
- MELLADO BLANCO, C. (1996-1997): “Revisión crítica de los diccionarios *Duden Redenwendungen und sprichwörtliche Redensarten* y *Moderne Deutsche Idiomatik* desde la perspectiva de un usuario no nativo”, en *Philologia Hispalensis* XI, 245-255.
- (2004): *Fraseologismos somáticos del alemán. Un estudio léxico-semántico*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- (2005): “Convergencias idiomáticas en alemán y español desde una perspectiva cognitivista”, en LUQUE DURÁN, J. de D.; PAMIES BERTRÁN, A. (eds.): *La creatividad en el lenguaje: colocaciones idiomáticas y fraseología*. Granada: Método, 73-96.
- NÁRAY-SZABÓ, M. (2008): “Figement, pragmatique et syntaxe”, en MELLADO BLANCO, Carmen (ed.): *Colocaciones y fraseología en los diccionarios*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 299-308.
- OLÍMPIO DE OLIVEIRA SILVA, M<sup>a</sup>. E. (2007): *Fraseografía teórica y práctica*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- OLZA MORENO, I. (2006a): *Fraseología, idiomaticidad y metáfora. Aproximación a los somatismos metalingüísticos del español actual*. Trabajo de Investigación. Pamplona: Universidad de Navarra.
- (2006b): “Metáfora y conocimiento del lenguaje: fraseología somática metalingüística en español y francés actuales”, en GONZÁLEZ RUIZ, R.; CASADO VELARDE, M.; ESPARZA TORRES, M. Á. (eds.): *Discurso, lengua y metalenguaje*. Hamburg: Buske, 155-174.
- (2006c): “Fraseología metafórica metalingüística: ensayo de análisis contrastivo entre español y francés actuales”, en MORALEJO GÁRATE, T.; MOURÓN FIGUEROA, C. (eds.): *Studies in Contrastive Linguistics. Proceedings of the 4th International Contrastive Linguistics Conference*. Santiago de Compostela: Universidade, 129-740.
- (2006d): “Las partes del cuerpo humano como bases metonímicas en la fraseología metalingüística del español”, en *Actes del VII Congrés de Lingüística General*. Barcelona: Universitat, edición en CD-ROM, 1-18.
- (2007): “¿Cómo conceptualizan el lenguaje los hablantes de español? El caso de los somatismos metalingüísticos basados en boca”, en LUQUE DURÁN, J. de D.; PAMIES BERTRÁN, A. (eds.): *Interculturalidad y lenguaje. I. El significado como corolario cultural*. Granada: Método, 235-251.
- (2009a): *Aspectos sobre la semántica de las unidades fraseológicas. La fraseología somática metalingüística del español*. Tesis doctoral. Pamplona: Universidad de Navarra.
- (2009b): “On the (Meta)Pragmatic Value of Some Spanish Idioms Based on Terms for Body Parts”, en *Journal of Pragmatics*, en proceso de evaluación.
- OLZA MORENO, I.; GONZÁLEZ RUIZ, R. (2008): “Fraseología metafórica de contenido metalingüístico en español: aproximación a las unidades basadas en el plano gráfico”, en ÁLVAREZ DE LA GRANJA, M. (ed.): *Lenguaje figurado y motivación. Una perspectiva desde la fraseología*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 221-238.
- PENADÉS MARTÍNEZ, I. (2000): *La hiponimia en las unidades fraseológicas*. Cádiz: Universidad.
- (2004): “Les relations d’opposition dans les locutions espagnoles”, en *Cahiers de Lexicologie*. Paris: Centre national de la recherche scientifique, 85, 81-105.
- (2006): “La motivación lingüística y la motivación fraseológica”, en *Actes del VII Congrés de Lingüística General*. Barcelona: Universitat, edición en CD-ROM, 1-20.
- (2007): “Sinonimia y locuciones”, en CANO LÓPEZ, P. et al. (eds.): *Actas del VI Congreso de Lingüística General*. Volumen II B, Madrid: Arco/Libros., 2217-2227.
- PENADÉS MARTÍNEZ, I.; DÍAZ HORMIGO, M<sup>a</sup>. T. (2008): “Hacia la noción lingüística de motivación”, en ÁLVAREZ DE LA GRANJA, M. (ed.): *Lenguaje figurado y motivación. Una perspectiva desde la fraseología*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 51-68.
- POWELL, M. J. (1996): “English Verbal Idioms of Aural Perception”, en SACKMANN, R. (ed.): *Theoretical Linguistics and Grammatical Description*.

- Papers in Honour of Hans-Heinrich Lieb*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 219-231.
- RADDEN, G. (2001): “The Folk Model of Language”, en *Metaphorik.de* 01/2001, 55-86. Disponible en Internet: <http://www.metaphorik.de/01/radden.htm> [Data de consulta: 27/01/2009].
- (2004): “The Metonymic Folk Model of Language”, en LEWANDOWSKA-TOMASZCZYK, B.; KWIATKOWSKA, A. (eds.): *Imagery in Language. Festschrift in Honour of Profesor Ronald W. Langacker*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 543-565.
- REDDY, M. (1979): “The Conduit Metaphor: A Case of Frame Conflict in Our Language about Language”, en ORTONY, A. (ed.) (1993): *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 164-201.
- REY-DEBOVE, J. ([1978] 1997): *Le métalangage. Etude linguistique du discours sur le langage*. Paris: Armand Colin.
- SECO, M. ([1979] 2003): “El contorno de la definición”, en *Estudios de lexicografía española*. Madrid: Gredos, 2ª edición aumentada, 47-58.
- WOTJAK, G. (1998): “¿Cómo tratar las unidades fraseológicas (UF) en el diccionario?”, en WOTJAK, Gerd (ed.): *Estudios de fraseología y fraseografía del español actual*. Frankfurt am Main / Madrid: Vervuert / Iberoamericana, 307-321.

## Dicionarios

- DFDEA = SECO, M.; ANDRÉS, O.; RAMOS, G. (2004): *Diccionario fraseológico documentado del español actual*. Madrid: Aguilar.
- DFE = CANTERA ORTIZ DE URBINA, J.; GOMIS BLANCO, P. (2007): *Diccionario de fraseología española. Locuciones, idiotismos, modismos y frases hechas usuales en español. Su interpretación*. Madrid: Abada Editores.
- DFEM = VARELA, F.; KUBARTH, H. ([1994] 1996): *Diccionario fraseológico del español moderno*. Madrid: Gredos.
- DRAE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001): *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Espasa, 22ª edición.
- DRAE23 = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (en preparación): *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Espasa, 23ª edición. <http://www.rae.es/rae.html> [Data de consulta: 27/01/2009].
- DUE = MOLINER, M. ([1966] 1998): *Diccionario de uso del español*. Madrid: Gredos, 2ª edición.
- DUE3 = MOLINER, M. ([1966] 2007): *Diccionario de uso del español*. Madrid: Gredos, 3ª edición.